

Лариса Козак

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВАСИЛЯ ЩУРАТА

Серед імен українських перекладачів світової літератури кінця XIX – початку XX ст. чільне місце посідає постать Василя Щурата. Він, поряд з П. Кулішем, І. Франком, Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, П. Грабовським та іншими метрами перекладацької справи своєю діяльністю завоював собі визнання, проте, його заслуга в цій галузі сьогодні не до кінця осмислена та вивчена. Одна з причин цього – обширний багатоплановий доробок науковця, що, більшою чи меншою мірою, відволікає увагу літературознавців, полишаючи на периферії необхідність дослідження власне перекладацької лабораторії вченого. Проте, варто пам'ятати, що В. Щурат як літературознавець починав саме з перекладів і віддав цій справі небагато й немало – третину свого життя. Про першочерговість і важливість перекладацької діяльності для літературознавця засвідчує також його автобіографічна записка: «В літературних писаннях моїх досі переважають [...] переклади – головню поетичні, в оригінальних більше теж поезія. Поезія – се моя ціль. Переклади прозою – средство зарібкове. Праці наукові – се конечний результат філософічних студій»¹ [6, арк. 9].

В. Щурат продовжив перекладацьку традицію Західної України. Розвинув її та підніс до академічного рівня Іван Франко, під егідою якого й відбувалося становлення Щурата-перекладача,

¹ Щурат В. Автобіографічна записка [Рукопис] / Василь Щурат // ЛННБ України ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. 206. – Од. зб. 1. – Арк. 9.

який, ще будучи учнем гімназії, пробував писати власні поезії. Як згадує сам автор, «прочитавши кілька моїх стихів, він (Франко. – Л. К.) замітив у них дуже слабу форму і похибки проти наголосу, і порадив перекладати. Я послухав ради. Читаючи класичних повістописателів, приспорював собі засіб слів, читаючи поетів, вчився наголосу, а ознайомлюючись з чужими літературами, став дещо перекладати з Улянда і Гайного»².

Згодом, пантеон імен та прізвищ авторів, яких відкрив для української літератури дослідник-перекладач, значно розширився. Починаючи з 1890-х років В. Щурат надрукував у галицькій та буковинській періодиці чимало своїх поетичних перекладів з Ш. Петефі, Д. фон Лілієнкрона, М. Конопницької, К. Тетмаєра, Я. Каспровича, В. Загурського, А. Асника, Ю. Словацького, Е. По, О. Пушкіна, М. Некрасова, О. Кольцова, М. Аксакова, Я. Врхліцького, Я. Коласа, К. Христова та ін. Окремими книжками в його перекладах вийшли: легенда Г. Гайне «Тангайзер» (Львів, 1890), «Легенда про святого Юліана Милосердного» Г. Флобера (Львів, 1891), поетична драма Пауля Ліндау «Мелійська Венера» (Перемишль, 1900), «Вибрані оди» Горація (Перемишль, 1901) тощо.

Щурат перекладав переважно поезію. Серед поодиноких прозових перекладів В. Щурата – оповідання Гі де Мопассана, повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» та І. Вазова «Під ярмом», розвідки французьких філософів у галузі естетики.

Поетичні переклади, на відміну від прозових, потребують неабиякої майстерності перекладача, цілеспрямованості, натхнення, відчуття стилю та знання версифікації і, найважливіше, – поетичного таланту. Все це, без сумніву, було властиве В. Щуратові. Працюючи з поетичним доробком інших авторів, він надзвичайно відповідально ставився до процесу перекладу, до питання точності художньої мови, постійно слідкуючи за літературними нормами та найновішими досягненнями техніки віршування. Про це писав один із його сучасників і знайомих Б. Лепкий:

Щурат перекладав «Huttens letzte Tage», і я мав нагоду переконатися, як він поважно ставився до цього діла. Дбав не тільки про вірність,

² Там само. – Арк. 6.

але й про красу перекладу, а перси ладати дзвінки, мов з бронзи відмиті дихотон Конрада Фердинанда Майера та ще й зберігті ріжноманітні, бездоганні рими – нелегка річ.³

Прагнучи досягти вершин і досконалості поетичної мови, В. Щурат неодноразово повертався до давніших своїх перекладів, редагував їх, перевидавав. Це помічаємо з поетичних зразків, що збереглися в архіві. Первісні варіанти подекуди суттєво відрізняються від тих, що були свого часу опубліковані в періодиці, а віршові строфи рясніють виправленнями та інваріантами окремих рядків.

За часів В. Щурата ще не була розроблена методологія перекладу й такі проблеми як точність, адекватність, межі свободи перекладача у поводженні з іншомовним текстом не ставилися взагалі. В. Щурат діяв інтуїтивно та керувався власним поетичним талантом. Щоб дослідити міру точності та високоартісності робіт науковця, достатньо порівняти його зразки із перекладами інших авторів і, зонайважливіше, з оригіналом. Для цього потрібно володіти тою мовою оригіналу, якою володів перекладач. Це не завжди під силу сучасним дослідникам, бо багатство мовної палітри, якою користувався автор, можна порівняти хіба що з І. Франком чи з Лесею Українкою. В. Щурат володів багатьма європейськими, латинською і російською мовами та здійснив переклади з англійської, французької, німецької, бельгійської, голландської, данської, румунської, італійської, грецької, угорської, польської, словенської, болгарської, сербської, білоруської, російської та чеської літератур, а також перекладав античних, староруських авторів і Святе Письмо. В його перекладацькій лабораторії – понад 160 імен і переважно всі переклади зроблені з оригіналів. Однією з прикметних заслуг його є те, що він першим доніс до українського читача зразки румунської та угорської лірики. Один із дослідників літературного процесу кінця XIX – поч. XX ст. Марко Вільшина, писав, що в галузі поетичного перекладу «Василь Щурат є одним з небагатьох покликаних»⁴.

³ Лепкий Б. Твори : у 2 т. / Богдан Лепкий. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2: Півість. Спогади. Виступи / [упорядник та автор приміт. М. Ільницький]. – С. 621

⁴ Голубець М. Скарбниця європейської поезії в переспівах Василя Щурата / Марко Вільшина // Неділя. – 1936. – № 16 (536). – С. 10.

Ця, а також низка інших заслуг В. Щурата у галузі перекладу послужили ключовим фактором того, що при укладанні антології європейської поезії, яку планував видати Кирило Студинський, він звернувся не до цілої громади перекладачів, а саме до В. Щурата. Той охоче відгукнувся на цю пропозицію і прислав цілу збірку виправлених давніх і нових перекладів⁵. Антологія була розрахована на два томи. До першого тому мали увійти переклади творів західноєвропейських авторів, до другого – переклади творів слов'янських поетів. На жаль, побачила світ лише перша частина, до якої увійшли переклади з французької, румунської та італійської літератур. Книга поетичних перекладів В. Щурата з романських мов – своєрідний зразок інтерпретації європейської літератури одним автором. Тому її важко назвати антологією в звичному розумінні цього слова. У передмові до видання, яку написав Кирило Студинський, знаходимо цитату з листа В. Щурата, де він розкриває сутність та бачення перекладу як одного з видів поетичної творчості:

Я перекладав весь час, що мені під руки попало і мому настроєви – в різних часах різному – відповідало. А тут – повне видання перекладів з європейської поезії XIX в. повинно бути бодай сяк-так повне. Значить, на мене паде обов'язок дати вповні не лиш те, що вже переклав, а й те, що належало б перекласти, аби образ поезії XIX в. бодай в приближенню вийшов повний. [...] Ось і причини, для яких я не квапився з повним виданням своїх перекладних поезій». І далі: «Я навіть в перекладах хочу бути собою, хочу дати йому [читачеві – Л. К.] перш за все всього себе, зі своїми настроями і поетичними уподобаннями.»⁶

Останні рядки засвідчують те, що для В. Щурата різниця між поетичними перекладами і оригінальними віршами була не такою вже вагомою. Переклад для нього означав не просто клопітку і механічну роботу, а наближався до поетичного акту. Чи не тому так часто серед його доробку зустрічаємо переспіви, а більшість його оригінальних поезій близька, як тематично так

⁵ Щурат В. Поезія XIX віку / Василь Щурат – Львів, 1903. – Ч. I. – Вип. I. – С. 3–4.

⁶ Щурат В. Поезія в пророка Ісайї / Василь Щурат – Львів : Накладом редакції «Нива», 1908. – С. 4.

і стилістично, до європейської поезії. Яскраве свідчення того – віршова збірка автора «Мої листи», яка наполовину складається з перекладів, що є доволі оригінальним стилістичним прийомом в літературі. Навіть поверхневий аналіз цієї та інших поетичних збірок автора доведе нам, як багато означав і яке місце серед інших галузей діяльності вченого займав власне художній переклад. Це одне з найпотужніших джерел натхнення для автора, а чистота і багатство форми, відпрацьована ритмомелодика його оригінальних поезій – результат клопіткої перекладацької діяльності В. Щурата. Поетичний універсум В. Щурата конденсує у собі світову (найбільше французьку) поетичну традицію, а переклади – своєрідна проміжна ланка, підготовчий етап до написання власних віршів. Європейська поетична традиція, пропущена крізь призму перекладацького досвіду поета, стала одним з наріжних каменів його власних поетичних побудов. І це зовсім не применшує вартості його віршів. Навпаки, запозичення засвідчують про широку обізнаність із світовою літературою, а привнесення нових модерністичних віянь, поряд з майстерністю віршування та артистичністю творчості самого автора, розширює обрії художнього світобачення для українського читача. Переклади – своєрідний невидимий місток між культурами, збагачення літератури і цілої нації загалом.

Тематична палітра зразків світової поезії, яку брався перекладати В. Щурат, – різноманітна. Серед його перекладів зустрічаємо пейзажну, інтимну, громадянську та релігійну лірику. Імена авторів часто вибрані стихійно або суб'єктивно, залежно від особистих уподобань дослідника. Зокрема, найбільше кохався перекладач у поезії французьких символістів, хоча чисельно серед його поетичних перекладів переважають німецькомовні автори. Замилування до французької мови і літератури В. Щурат перейняв від своєї няні-пестунки ще в дитинстві, яка розмовляла французькою і навчала цьому малого хлопця. Вже в гімназії він вільно володів цією мовою, завдяки чому читав в оригіналі твори французьких авторів. Французька поезія була відносно маловідома в Західній Україні, як і французька мова. Усвідомлюючи ту велику користь, яку могло принести українському суспільству,

молодим письменникам знання цієї мови і літератури, В. Щурат перший в Україні підготував і видав підручники французької мови для українських середніх шкіл і для самонавчання. Проте, одним з найбільших кроків у перекладацькій справі стала робота над монументальною пам'яткою старофранцузького епосу – «Піснею про Роланда».

Переклад поеми В. Щурат розпочав ще будучи учнем гімназії у 1889 р. Як пригадує сам автор, спонукало його до цього зацікавлення її схожістю зі «Словом о полку Ігоревім», на що у своїх викладах та статті неодноразово звертав увагу один з улюблених вчителів гімназіста – Володимир Коцовський⁷. Робота над поемою тривала півтора року. В. Щурат часто після завершення перекладу якоїсь частини твору читав її І. Франкові, а той пообіцяв надрукувати твір у своєму виданні «Літературно-наукової бібліотеки». Але обставини змусили відкласти друк на деякий час. В. Щурат разом з І. Франком поїхав до Відня на навчання, і лише за кілька років вдалося здійснити давно задумане. Посприяв цьому М. Драгоманов. Як пригадує В. Щурат:

[...] при першій зустрічі з Драгомановим, вийшла в нас постанова видавати при найблизшій спромозі у Львові літературно-науковий журнал, що мав зватися «Живе Слово», а опісля був названий «Життя і Словом». Серед міркувань, чим би мало ся заповнити журнал у першій році, Франко згадав про мій переклад «Пісні про Роланда», але був тої гадки, що можна б його почати друкувати щойно в дальших книжках журналу, як менше актуальну річ. Та Драгоманів, почувши, що переклад готов, рішучо заявив ся тим, щоб друкувати його зараз [...]. Таким чином мій переклад «Пісні про Роланда» появив ся в «Життю і Слові» 1894 р.⁸

Через рік поема вийшла окремим виданням, яке автор присвятив І. Франкові. Вдруге В. Щурат повернувся до твору 1918 р. і перевидав його, внісши численні правки до свого гімназійного перекладу.

⁷ Коцовський В. Огляд українсько-руської літератури / Володимир Коцовський // Учитель. – Львів, 1892. – С. 334.

⁸ Щурат В. Пісня про Роланда. Старофранцузький епос в перекладі з передмовою й поясненнями Василя Щурата. Друге обновлене видання / Василь Щурат. – Львів, 1918. – С. viii, ix.

Незважаючи на те, що на вихід книжки у 1895 р. відгукнувся лише І. Франко, поява українського перекладу «Пісні про Роланда» стала справжньою подією в українській перекладній літературі. Як влучно зазначив Ю. Домбровський:

[...] такого перекладу до цього часу не було в жодній слов'янській літературі. Перший повноцінний російський переклад здійснено лише 1897 р. Польський переклад С. Духінської (1866) на основі новофранцузького перекладу А. Д'Аврїля дуже неточний і не містить епізоду про Баліганта, а наступний, прозовий (1921), літературної цінності не має. Перший болгарський переклад Г. Томова належить 1942 р., чеський Й. Кубіна – до 1895 р.⁹

Аж до 1971 р. переклад «Пісні про Роланда» був єдиним в українській літературі. Новий україномовний варіант поеми, що з'явився цього року завдяки Богдану Лончині, не відзначався високою вартістю. І лише у XXI ст. завдяки старанням Вадима Пащенко, а згодом Ігоря Качуровського, українці побачили україномовні поетичні переклади старофранцузького епосу.

Переклади таких перлин світової літератури як «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів», «Божественна комедія», вимагають особливої кваліфікації перекладача та великої підготовчої роботи. Не достатньо просто знати мову оригіналу, потрібно досконало вивчити звичаї, традиції та культуру, проникнути в історичну атмосферу, щоб не просто передати точність мови, сцен, подій, реплік, але й відтворити «дух часу». В. Щурат оволодів всім цим, ще будучи учнем гімназії.

Поряд з перекладом твору українською мовою, В. Щурат здійснив цікаве дослідження, що стосується подібностей «Пісні про Роланда» та українського аналога – «Слова о полку Ігоревім». Дослідник пробував пояснити типологічну близькість обох поем політичними і династичними зв'язками Київської Русі з Францією XII ст., але через брак конкретних даних далі здогадів не пішов. Проте, це спонукало його здійснити фаховий переклад «Слова о полку Ігоревім», який побачив світ 1907 р., а згодом дослідити

⁹ Домбровський Ю. Василь Щурат – перекладач «Пісні про Роланда» / Юрій Домбровський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1995. – Т. ССХХІХ : Праці Філологічної секції. – С. 107.

й так звані «темні місця» тексту, написавши на цю тему кілька наукових розвідок, актуальних і сьогодні. Варто зазначити, що до виходу в світ перекладу «Слова о полку Ігоревім», який здійснив М. Рильський у 1939 р., Щуратів переклад цього твору українською мовою був найточнішим і найпоетичнішим.

Перекладацька праця В. Щурата завжди супроводжувалася глибоким аналізом творів і, як правило, продовжувалася серією досліджень і наукових розвідок. Так було у випадку з французькими поетами, «Піснею про Роланда», «Словом про похід Ігоря» тощо. «Як учений, він ґрунтовно досліджував ці два великі творіння європейського Середньовіччя і вказав на виразні паралелі між ними, а як перекладач – знайшов у кожному випадку стилістичний ключ для повноцінного їх відтворення і тим самим забезпечив цим перекладам довге життя в нашому письменстві», – зазначає М. Москаленко – теоретик та історик перекладу¹⁰.

Як перекладач В. Щурат зреалізував себе також у роботі зі Святим Письмом. Дослідник деякий час працював у літургичній комісії, що готувала переклади канонічних біблійних текстів українською мовою. Трохи згодом, в одній із своїх розвідок на релігійну тематику, автор зізнається, що переклад з Біблії мав для нього неабияке значення, а до студій над релігійними текстами він завжди підходив відповідально: «Я старався перекладати якнайвірніше, не уймаючи нічого. А скоро додав, що, то хіба такт словам, які в єврейським оригіналі також його мали, і хіба рим, що в новіших мовах заступає, по часті, мелодійність давніх поезій»¹¹. Про високу вартість перекладів канонічних текстів згадував патріарх Йосип Сліпий, зауважуючи, наскільки вдумливо та ретельно автор підходив до справи¹². Зразки цих перекладів та переспівів з Біблії увійшли до збірки релігійної поезії автора «Із глибини воззвях».

¹⁰ Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / Михайло Москаленко. – Всесвіт. – 2006. – № 7-8. – С. 192–207.

¹¹ Щурат В. Поезія в пророка Ісайї / Василь Щурат. – Львів: Накладом редакції «Нива», 1908. – С. 15–16.

¹² Щурат-Глуха В. Василь Щурат – перекладач // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 35. – С. 250.

Свою перекладацьку діяльність В. Щурат продовжував майже до кінця життя. Проте, не всім перекладам судилося бути прочитаними. Вагома частина їх свого часу була розпорошена по різних періодичних виданнях, так і не удостоївшись окремого примірника. Інша частина взагалі не була надрукована і досі зберігається в особовому архіві Василя Щурата. Гортаючи пронумеровані сторінки з поетичними текстами, написаними від руки, робимо висновок, що автор мав намір опублікувати їх одним виданням, але, за браком часу або коштів, не зміг цього зробити. Вважаємо за належне опублікувати ті поетичні зразки, які ще не бачили світ.